

Zvonko Bergant

Ivan Tavčar – kritik slovenskega katoliškega združništva

Uvod

Matija Škerbec je o katoliški združni organizaciji s konca 19. in z začetka 20. stoletja zapisal, da je bila »gospodarska hrbtnica celotnega katoliškega gibanja med Slovenci«.¹ Po njegovem mnenju je imela velik vzgojni pomen, saj je prebujala v ljudeh čut za skupnost in požrtvovalnost ter tudi vzgajala in vzgojila v svojih organizacijah mnogo ljudi, ki so prizadevno delovali za narodni in gospodarski napredek slovenskega naroda. Njeno uspešno delo je pomenilo veliko moralno oporo vsem na številnih področjih tedanjega katoliškega gibanja, finančno pa je podpirala njegovo kulturno, vzgojno-izobraževalno, politično in socialno delovanje. Prav zaradi te njene pomembnosti, ki so se je slovenski naprednjaki na Kranjskem zavedali, je bila (zlasti sprva) ena od osrednjih tarč njihovih napadov.

Boj med napredno in katoliško stranjo torej ni potekal le na politični, ampak tudi na gospodarski ravni. Rešitev socialnega vprašanja je bila po našem mnenju za naprednjake velika priložnost, da bi vzpostavili most med narodom in liberalizmom. Tu so imeli (in zamudili) priložnost, da bi se približali (in s tem liberalizem kot politično-gospodarski nauk) tudi preprostem slovenskemu človeku. Prav »liberalna« Schulze-Delitzscheva doktrina² je namreč pomenila osnovo za začetke združništva pri nas. A ker je bila primernejša za srednji sloj prebivalstva, zlasti revnim kmetom pa tudi manjšim obrtnikom in trgovcem ter delavcem ni mogla koristiti. Katoliška narodna stranka (KNS) je pričela z ustanavljanjem zadrug in konsumnih društev na temelju

¹ M. Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja, I. del*, Samoza-ložba, Cleveland 1956, 152.

² O temeljih te doktrine prim. J. Perovšek, *Schulze-Delitzscheva združnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju*, v: *PNZ* 37 (1997), št. 1, 17-34; o njeni recepciji v slovenskem prostoru pa J. Perovšek, *Prilagoditev Schulze-Delitz-schevih združnogospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872-1895*, v: *PNZ* 38 (1998), št. 1-2, 5-13.

Raiffeisnove doktrine, ki je omogočila vstop vanje tudi nižjim, revnejšim stanovom, v prvi vrsti kmečkemu, ki so bili pomoči na gospodarskem in socialnem področju tudi najbolj potrebni. Zlasti katoliška konsumna društva so bila naprednjakom nekakšen trn v peti, saj so pome nila konkurenco bogatejšim kmetom ter samostojnim trgovcem (in obrtnikom), ki so bili večinoma pristaši Narodne oz. Narodno-napredne stranke (NNS). Ravno to pa je bil verjetno glavni razlog za napade na konsumna društva z napredne strani.

1. »Borba proti oderuštvu je bila pač samo izgovor.«

Nasprotovanje katoliškim zadrugam in društvom najdemo tudi pri Ivanu Tavčarju, enem od vodilnih slovenskih predstavnikov tedanjega liberalizma na Kranjskem, oziroma v njegovih govorih. Ob dopolnilnih deželnozborskih volitvah jeseni leta 1897 je ta v Vipavi o gospodarskem programu KNS dejal, da je temeljil na ustanavljanju posojilnic, zadrug in konsumnih društev. A takšnih ustanov bi vsak narod moral imeti toliko, kolikor so jih terjale potrebe, v nasprotnem primeru bi prišlo do prenasíčenosti in pretirane konkurenčnosti, kar bi nazadnje pripeljalo do njihovega poloma. V govoru se je omejil na konsumna društva, saj naj bi ravno Vipavci postali njihova prva žrtev. Razlog, zakaj se je ta ustanovilo, je bil v prvi vrsti politíčen: z njimi se je hotelo gospodarsko uničiti trgovce, ki so bili pristaši NNS. A po Tavčarjevem mnenju ta društva tudi kmetu niso koristna. Ker morajo imeti nižje, konkurenčne jše cene, kot so te v trgovinah zasebnikov, se njihovi voditelji, to so kaplani (kot stalna tarča vseh Tavčarjevih govorov), poslužujejo različnih »prevar«. Na Vipavskem je poudaril prodajo ponarejenega tirolskega vina v konsumnih društvih, zaradi česar se izdeluje ceneni vipavski petijot, ki se ga nato prodaja kot pravo, izvirno vipavsko vino. S tem se vipavskemu vinogradništvu povzroča velika škoda. »Katoliški stranki bodete od sedaj po vsej pravici očitali, da Vam je oplašila vinske kupce, ki bodo le s strahom prihajali v Vašo dolino, boječ se, da jim mesto srce ogrevajoče kaplje v sode natočíte petijota ali kakega družega polovičarskega vinskega bratca.«³

O razlogih, zakaj so bila konsumna društva ustanovljena, je člankar konec januarja 1899 v *Slovenskem narodu* zapisal (treba je dodati, da so zapisani razlogi zelo podobni tem, s katerimi je Tavčar na različnih shodih in v kranjskem deželnem zboru utemeljeval nastop naprednjakov proti njim, čeprav ni bil avtor tega članka):⁴ »'Slovenec' je nedav-

³ *Slovenski narod*, št. 250, 2. november 1897.

⁴ Prim. *Slovenski narod*, št. 30, 7. februar 1899, kjer najdemo zapisano – zaradi *Slovenčevega* napada na Tavčarja kot domnevne avtorja tega članka – da Tavčar z njim ni imel nobene zveze.

no tega priznal, da je njegova stranka ustanovila konsumna društva iz političnega sovraštva proti liberalno mislečemu trgovstvu, in samo zaradi lepšega še dodal, da je ž njimi hotela rešiti kmetско ljudstvo oderuštva, kateremu je bilo ponekod izpostavljeno. Borba proti oderuštvu je bila pač samo izgovor. Oderuštvo malega trgovca je samo fraza, s katero se je okitil in olepšal pravi namen te organizacije: uničiti slovenski trgovski stan iz političnega sovraštva, maščevati se mu na nekrščanski način, ker svojega tilnika ne ukloni črnemu berištvu in črnemu gospodstvu.«⁵ Na shodu v Krškem 4. februarja 1899 je Tavčar podobno omenil nezdravo nastajanje katoliških zadrug in društev ter politične razloge njihovega ustanavljanja: »Gospodarska organizacija, če naj je zdrava, mora se polagoma in naravno razviti. Vsako hlastanje tja v dan, vsaka umetna izgojitev nebrojnih gospodarskih zavodov, kojih projekti so se rodili v glavah samoukov, in koji so se v življenje poklicali največkrat zategadelj, da se lepo cvetoči jednaki zavodi nasprotno politične stranke s konkurenco uničijo, vsako umetno zasajanje konsumnih društev v kraju, kjer jih prav nič potreba ni, kjer imajo jedino le nalogo, objesti političnega nasprotnika za vsakdanji kruh, z jedno besedo, vsaka taka pretirana, malo premišljena in iz politično-strankarskega sovraštva navdihnjena gospodarska organizacija ne obeta dolgega življenja.«⁶ Hkrati je naglasil utopičnost katoliškega zadružništva: »Dokazana resnica je, da se iz navadnega kamna, in naj se še tolikokrat po ognju obrača, ne napravi zlato, ravno tako resnica pa je tudi, da se iz dežele Kranjske, katero je Bog revno in ne preveč plodovito vstvaril, ne bode kar čez noč napravila obljubljena dežela, po kateri se mleko in med cedita! In naj se ustanovi še toliko konsumnih in družih društev: iz kamna ne bodo napravili zlata!«⁷ Tudi iz tega razloga je razumljivo nasprotovanje NNS katoliškemu zadružništvu, ker da se ta ne strinja z gospodarskimi eksperimenti, pri katerih naj bi se zaigralo večino premoženja že tako revnega oziroma obubožanega slovenskega ljudstva.

Nekakšen vrhunec liberalnega nastopa proti konsumnim društvom je pomenil Tavčarjev govor v kranjskem deželnem zboru 5. aprila 1899.⁸ V njem je najprej poudaril pozitivni pomen soglasja med kmetom in meščanom, saj sta oba razpolagala ravno s toliko sredstvi, kolikor sta jih potrebovala za preživetje. Zato poslancem NNS ni nikoli prišlo na misel, da bi ta stanova skušali med seboj spreti. A tega so-

⁵ *Slovenski narod*, št. 23, 28. januar 1899.

⁶ *Slovenski narod*, št. 29, 6. februar 1899.

⁷ *Prav tam*.

⁸ Prim. *Stenografični zapisnik VI. seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani*, 5. april 1899.

glasja ni bilo več, »ker se je dandanes takoimenovana katoliška stran-ka polastila gospodarske organizacije, koje prvi namen je ta, našega kmeta izolirati, ter ga postaviti v ostro nasprotje z našim meščanstvom, in pred vsem s tisto posvetno inteligenco, ki je bila glavna moč vsakega naroda, in je tudi glavna moč slovenskega naroda«. ⁹ O katoliški združniški organizaciji na Kranjskem je Tavčar dejal, da je le kopija nemškega združniškega sistema. ¹⁰ Nato je natančno predstavil načela, na katerih temelji združništvo obeh sistemov, ter kakšna razlika je med tem, kar poznajo v Nemčiji, in tem, kar skuša KNS uveljaviti v slovenskem (kranjskem) prostoru.

Tako mora organizacija nemških zadrug, je omenil v govoru, upoštevati sledeče: kot prvo, kmečke nakupovalne zadruge se lahko ukvarjajo z nakupom blaga, ki ga kmetje potrebujejo pri opravljanju svoje dejavnosti, kar pomeni, da je iz njihovega obsega izključeno manufakturnsko blago in še posebej vino. Pri svojem poslovanju se morajo zadruge izogibati kakršnemu koli špekuliranju, tako da ne morejo trgovati z blagom, katerega cena je odvisna od razmer na trgu in pri katerem se ne da vnaprej določiti količine blaga, ki ga bodo združniki dejansko potrebovali. Zato sme določena zadruga kupiti le toliko blaga, kolikor so ga prej pri njej naročili njeni člani. Kot tretje načelo, ki ga morajo upoštevati nemške zadruge, je Tavčar navedel, da smejo kupovati blago le za svoje člane, ti pa so po drugi strani zavezani, da blaga, ki ga dobijo v tej zadrugi, ne smejo naročati oziroma kupovati drugje. V nemških konsumnih društvih se tako ničesar ne sme kupiti ali prodati na up. Ta naj bi torej ne poznala nobenih kreditov: kar zadruga kupi, mora takoj plačati in podobno, kar združnik kupi, mora takoj plačati. In kot peto je Tavčar omenil, da mora imeti takšno društvo strogo in redno knjigovodstvo.

Nato je opozoril na razlike oziroma »kršitve« tega združniškega sistema na Kranjskem. V domačih konsumnih društvih se prodaja vse vrste blaga, saj se tistega, ki je namenjeno zgolj kmečkim pravilom, ne rabi v zadostnih količinah. Tako se tisto blago, ki je bilo prej na prodaj pri malih trgovcih, zdaj prodaja v konsumnih društvih, ki zato poslujejo špekulativno. Na Kranjskem se blago prodaja vsem – tudi tistim, ki niso člani zadrug oziroma društev – s čimer ta društva pomenijo konkurenco trgovcem, poleg tega se jim prodaja celo na kredit. Ta društva sama kupujejo blago na kredit in ga tako tudi prodajajo. Kot je poudaril Tavčar, se v njih celo vino toči na up. Tudi glede njihovega knjigovodstva vlada »mizerija«. Ker so ta društva v gospodar-

⁹ *Prav tam.*

¹⁰ *Prav tam:* »Kar prodajajo ti gospodje za pristen sad svojega lastnega duha, vse to so vzeli iz tujine, in sicer iz Nemčije.«

skem oziru nepotrebna, njihovo vodstvo pa neizkušeno, jim je Tavčar napovedal hiter propad. A hkrati je naglasil njihovo (ne)moralno stran, ki da je dvojna. Kot prvo je poudaril: »Od zadnjega do prvega, ali pa od prvega do zadnjega so Vaša konzumna društva šole za pijančevanje, šolski nadzorniki pa so Vaši mladi duhovniki, ki mešajo božjo besedo v konzumnih društvih s kramarijo, ter so v prvi vrsti krivi velikega zločina nad deželo, zločina, ki provzročuje, da se v dneh Vaše gospodarske organizacije mnogo bolj pijančuje, kakor se je kedaj pijančevalo v ti vojvodini!«.¹¹ Kot drugo je omenil vzrok nastanka teh društev, in sicer zaradi sovraštva do NNS se je njene pristaše skušalo materialno uničiti: »Svojemu bližnjemu snesti vsakdanji kruh, ker noče verovati na vsako klerikalno politično prismodarijo, to je skoraj tako ostudno, kakor nekdanja inkvizicija, ki je grešnike, da so se radikalno spokorili, žive sežgala. /.../ Vse, kar ste s svojo organizacijo dosegli, je pač to, da se danes kakih tisoč rodbin v istini trese za svoj vsakdanji kruh.«¹² V govoru je apeliral na vlado, kako dolgo še namerava mirno gledati, kako se zakon o pridobitnih zadrugah krši v namene, katerih pri oblikovanju zakona ni nihče predvideval; kako dolgo bo še dopuščala, da se pod krinko kmečkih zadrug in s pomočjo gibljivih pravil norčuje iz predpisov obrtnega reda in davčnih zakonov; kako dolgo bo torej pustila malega trgovca, tj. davkoplačevalca, v njegovem sedanjem položaju. »Teh vprašanj ne stavljam toliko v interesu zatiranega trgovstva, stavljam jih v interesu države same, ki je v prvi vrsti poklicana, da zabrani vsakovrstne roparije na polju gospodarskega življenja.«¹³ Nazadnje se je obrnil še na ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventuro Jegliča kot voditelja katoličanov v ljubljanski škofiji oziroma na Kranjskem, češ ali je takšno ravnanje duhovščine res v evangelijskem duhu. Svoj govor je končal z besedami: »Če se pa sedaj duhovščina sama postavlja na čelo agitaciji, ki naj našemu kmetu dokaže, da mu je predrag mali trgovec, ali ne odpira pota bodoči agitaciji, ki bode hotela našemu kmetu dokazati, da mu je predrag tudi duhovski stan? Končam pa s prepričanjem, da bode prej kot ne ravno duhovščina ob svojem času najbolj občutila nasledke pogubne katoliške organizacije, ker ne bode mogla krotiti duhov, ki jih danes s tako vnemo kliče na dan!«¹⁴ V polemiki, ki je sledila govoru, je Tavčar na trditev poslanca KNS Franca Schweigerja, da ne duhovščina ne kdor koli ni in ne more preprečiti zadružnega toka, ki se je sam začel med ljudstvom, dejal: »Če pa, je gospod Schweiger govoril, da mi toka časa ne pozna-

¹¹ *Prav tam.*

¹² *Prav tam.*

¹³ *Prav tam.*

¹⁴ *Prav tam.*

mo, smo mi veliko bolj opravičeni trditi, da slovenski kmet ne čuti toka časa, ampak Vi ste tisti, ki ste tisti tok umetno med ljudstvo zanesli.«¹⁵

Dan po tem govoru v deželnem zboru, tj. 6. aprila, je v Ljubljani prišlo do shoda trgovcev in obrtnikov, ki so nastopili proti katoliški združni organizaciji. Ali kot je zapisal *Slovenski narod*, »prihiteli so trgovci in obrtniki, da se združijo v povzdigo trgovine in obrtnosti in na skupen ter organizovan odpor proti tisti kugi, katero je v našo deželo zaneslo politično sovraštvo, proti tistim izbruhom nekrščanskega fanatizma, kateri bode vedno na sramoto kranjski duhovščini.«¹⁶ Na shodu so sklenili nemudoma ustanoviti Splošno trgovsko in obrtno društvo za deželo Kranjsko s sedežem v Ljubljani ter v ta namen izvolili 14-članski odbor (vanj je bil izvoljen tudi Tavčar), ki naj bi pripravil društvena pravila in registriranje društva. V resoluciji, ki so jo sprejeli na shodu, se je društvu naročilo, naj bi delovalo za omejitev delokroga konsumnih društev. *Slovenski narod* je poročilo o shodu sklenil z besedami: »S tem je bila zaključena ta velepomembna manifestacija, katera je zajedno vstvarila podlago organizaciji kranjskih trgovcev in obrtnikov, organizaciji, ki se bo krepko uprla naslednikom srednjeveških roparskih vitezov.«¹⁷

Vprašanje konsumnih društev je prišlo znova v ospredje političnega dogajanja 16. maja 1899 s poročilom posebnega odseka deželnega zbora o gospodarskih zadrugah oziroma konsumnih društvih, predstavil ga je Adolf Schaffer. V razpravi je grof Barbo dejal, da Tavčarjevega govora ni razumel tako, kot da se je ta z njim izrekel na sploh proti konsumnim društvom, ampak le proti pomanjkljivostim, zaradi katerih ta ne dosegajo svojega namena in celo škodujejo svojim članom. Po Barbovem mnenju se mora trgovina ravno liberalnemu načelu o svobodni konkurenci zahvaliti za svoj razvoj, zato so trgovci liberalizmu tudi naklonjeni. A če je prišlo do združevanja proizvajalcev in trgovcev z namenom, da bi dosegli višjo ceno blaga, bi se morala tudi delavcem in kmetom priznati pravica do povezovanja. Tako so glavni razlog neuspeha konsumnih društev napake pri njihovem organiziranju in vodenju ter to, da se jih izkorišča v politične namene. Barbo je menil, da se pri vprašanju združništva ne bi smelo postaviti na pristransko stališče, da se torej pravice, ki se jo zagovarja za trgovski sloj, ne bi smelo odreči ostalim, tudi delavskemu in kmečkemu stanu ne.¹⁸ Tavčar mu je odgovoril, da NNS ne nasprotuje nobeni določeni gospodarski organizaciji, če je ta v skladu z dejanskimi potrebami in razmerami. Na

¹⁵ *Prav tam.*

¹⁶ *Slovenski narod*, št. 78, 6. april 1899.

¹⁷ *Prav tam.*

¹⁸ *Prim. Stenografični zapisnik XXI. seje deželnega zbora kranjskega v Ljubljani*, 16. maj 1899.

Barbovo trditev, da je liberallec, je izjavil, da o tem ne dvomi, da pa posameznikova liberalnost ne pomeni, da zato kdo lahko zataji načela pameti in preprosto reče: danes na vseh ravneh prihaja do povezovanja in organiziranja, naj se torej organizirajo tudi otroci. »Mi želimo kmetom vse uspehe, ampak ta organizacija ne sme biti podobna otročji igri, v kateri daste kmetu – otroku nabasano puško, da se ž njo igra. In recite, kar hočete, kakor so sedaj konsumna društva organizirana, so ta društva nabasana puška v rokah otrok.«¹⁹ Po njegovem mnenju kmečki stan ne bi smel biti organiziran tako, da bi se zaradi njegove organizacije uničilo nek drug stan, v konkretnem primeru trgovskega, in to zaradi nelojalne konkurence. Konsumna društva imajo namreč vrsto davčnih in drugih olajšav, zaradi katerih je njihov položaj v primerjavi s trgovci boljši. Če bi se konsumna društva postavilo na iste konkurenčne temelje, kot jih imajo trgovci, bi bil položaj pravičnejši. »Konec je pa pač ta, da mi vsi želimo, da se nam ohrani kmetijski stan, da smo pa tudi vsi, ali vsaj kolikor nas je liberalcev, prepričani o potrebi, da nam ostane tisti čvrsti trgovski stan, katerega imamo in katerega bi naše ljudstvo že zato ne moglo pogrešati, ker je nekaka inteligenca v tem stanu združena, katero mora vsak narod imeti.«²⁰

O katoliški zadrugi oziroma gospodarski organizaciji je Tavčar govoril tudi na shodu v Starem trgu pri Ložu 6. avgusta istega leta.²¹ Tu je s slikovitimi podobami predstavljal »terorizem«, ki so ga »klerikalci« oziroma duhovniki zganjali s to dejavnostjo. »Naši klerikalci,« je dejal, »ali prav za prav naši duhovniki – ker klerikalna stranka kot taka ni družega, nego tolpa navidezno pobožnih ovčic, ki skačejo povsod tam čez ograjo, kjer jim duhovnik veli, polastili so se gospodarske organizacije ne iz ljubezni do naroda, ampak samo zategadelj, ker so čutili, da jim masa ljudstva že izpod prstov vhaaja.«²² Ker duhovniki niso več zmožni, da bi prek oznanjevanja krščanskega evangelija pridobili ljudstvo na svojo stran, so morali najti nadomestno sredstvo, in to so ravno zadrugne ustanove oziroma nekakšen stvor, ki te predstavlja. »S tem nestvorom pa so rodili še drugi nestvorček, tisto smešno slovensko krščansko socialstvo, ki prisega na novo svojo zastavo, kojoj nosi skoraj tako visoko, kakor nosi visoko puhlo in prazno svojo glavico, v kateri je o socialnem vprašanji toliko pojma, kolikor je novorojenemu teletu pojma o Kantovi filozofiji.«²³

¹⁹ *Prav tam.*

²⁰ *Prav tam.*

²¹ Prim. *Slovenski narod*, št. 180, 8. avgust 1899. Podobne argumente o katoliški gospodarski organizaciji je navajal tudi v razpravi o prošnji Dobrepoljske zadruge za pomoč v deželnem zboru 1. maja 1900. Prim. *Slovenski narod*, št. 103, 5. maj 1900.

²² *Slovenski narod*, št. 180, 8. avgust 1899.

²³ *Prav tam.*

Nesmiseln se mu je torej zdel že sam temelj, t. i. krščansko-socialistična (pravzaprav socialna) podlaga, na kateri se je združniško dejavnost skušalo izvesti. »Duhovnik-socialist je nekako hermafroditično bitje, ki ni poklicano k dolgemu življenju. Prikovan je na konfesijo, ki v svoji organizaciji ne pozna enakopravnosti, privezan je na hierarhijo, ki brez absolutizma obstajati ne more, in katera starodavnega svojega bleska drugače vzdržati ni v stanu, nego da zvabi posvetna imetja v svoj naročaj. Vsled tega je 'mrtva roka' posebno tudi na Kranjskem jedini veliki kapitalist v deželi. In če ti ljudje kriče zdaj proti kapitalu, so ali smešni norci, ali pa potuhnjeni hinavci, ki na zunaj, to je pred svetom, kapital sovražijo, na skrivaj pa se z ravno istim kapitalom spuščajo v tajno pregrešno ljubezen. Zato pa so naši krščanski socialci najrevnejši plod delavskega gibanja na Slovenskem. Zdaj malikujejo pred neko novo zastavo, na kateri sveti Mihael pretepava slovenske liberalce, ter jo prenašajo po vseh božjih poteh meneč, da je s tem rešeno delavsko vprašanje med nami. Otroci!«²⁴ Opozoril je na nezdružljivost načel socializma in katolištva, s povezavo katerih se skuša na Kranjskem (pa tudi drugje) osnovati gospodarsko in socialno delovanje katoličanov, in na to, da gospodarsko delo s temeljnim poklicem duhovnikov – oznanjevanjem blagovesti – nima nobene zveze, ter na osebno pohlepnost duhovnikov. Prvi namen tega delovanja, je znova poudaril Tavčar, je bilo uničenje obrtnikov in trgovcev, ki niso bili prištaši KNS, ampak NNS. To je bilo nekoristno tudi za kmečki stan, saj sta se z združnimi organizacijami pomnožila pijančevanje in nepotrebno zapravljanje denarja; posledica tega pa je njegov gmotni in moralni propad ter hkratna politična odvisnost. »Vsa modrost klerikalne organizacije,« je dejal, »se torej kaže v tem, da se v deželi več popije in več lahkomišljenih dolgov napravi, kakor poprej, in vse to v svetem namenu, da zagazi kmet popolnoma v jarem duhovščini, ki hoče biti pri nas gospodar čez vse. Nekdo je trdil, da tiči v vsakem popu mali papež, mi pa pravimo, da v vsakem kranjskem kaplanu tiči velik papež, ki se za svojo svetno oblast še strastneje poteguje, nego se za to oblast poteguje rimski papež!«²⁵

Na katoliške očitke, naj predstavi NNS svoj gospodarski program, je odgovarjal, da ta temelji na realnih temeljih, in ne na dvomljivih, pravzaprav neuresničljivih, obljubah. Ravno v slednjem, torej neupoštevanju dejanskih deželnih in ljudskih potencialov, je videl temeljno napako katoliškega gospodarskega dela. Pravilno delovanje kmetu v prid je tako pomenilo: »S svojo zemljo je naš kmet zvezan, od nje jemlje svojo moč, kar mu ta daje, od tega mora živeti, kakor ve in zna. Za-

²⁴ *Prav tam.*

²⁵ *Prav tam.*

tegadelj pametna gospodarska organizacija, kar se tiče našega kruha, ne more v drugem obstojati, nego v tem, da se priskoči na pomoč onemogli zemlji, ter skuša pomnožiti njene produktivne moči. S tem pa je omejeno tudi kmetijsko naše združništvo, katero naj daje kmetu ne vina, ne petiota, temveč jedino le sredstva, s kojimi se pomnože sadovi zemlje. Tukaj so zadruge na mestu, tukaj je polje, kjer se lahko razvijajo taka gospodarska društva, kakor je hočete tudi mej Vami danes ustanoviti. S takimi društvi bo našemu kmetu pomagano, ne čez noč, ali vsaj polagoma in toliko, kolikor se mu sploh pomagati more. Bankirji pa ne postanejo naši kmetje nikdar, in naj ima Ljudska posojilnica v Ljubljani še toliko denarja.«²⁶ V tem smislu je zato delovanje NNS v deželnem zboru, kranjski kmetijski družbi in njenih posojilnicah koristnejše od ustanavljanja konsumnih društev, saj po Tavčarjevem prepričanju pri izboljšanju kmečkih razmer in pogojev izhaja iz resničnih potreb in možnosti. Delovanje te stranke na zunaj ni tako jasno, kričavo, zato morda tudi manj opazno. Je tiho, vztrajno in ravno zato koristno, ker je osnovano na zdravi in stvarni podlagi. Na gospodarskem področju se je Tavčarju temeljno zdelo pripeljati kmečki stan do spoznanja, da je glavni potencial za izboljšanje njegovega položaja v njem samem. Konkretno to pomeni, da se mora kmetu pomagati, da bi se pričel zavedati važnosti varčevanja, da bi torej znal razlikovati med potrebnimi in nepotrebnimi izdatki. To pa bi bilo predvsem posledica njegove osvoboditve od odvisnosti od kleriškega stanu in od vraževernih podob, ki jih v njem prebujajo njegovo katoliško versko prepričanje. Te podobe imajo namreč (prevelik) vpliv tudi na njegovo razmišljanje in ravnanje v gospodarskem oziru. Kmet bi se zato moral naučiti samostojnega razmišljanja, torej neodvisnosti od kakršnega koli zunanjega vpliva, zunanje avtoritete. V tem smislu je Tavčar poudarjal odvisnost gospodarske organizacije od primerne oblike vzgoje oziroma šolstva. »Dobra gospodarska organizacija,« je dejal, »se da vspešno izpeljati le tam, kjer imajo dobro šolo. Narodna napredna stranka potegovala se je zategadelj vedno za šole, mej tem, ko je bila klerikalna stranka od nekdanj največja nasprotnica šoli, dobro vedeč, da ji kmet tlačani le toliko časa, dokler je duševni cepec. Narodna napredna stranka je lahko ponosna na to, kar je za šolstvo storila, dobro vedoč, da je s šolstvom zastavila tudi krepko jamstvo za gospodarski napredek v ti kronovini!«²⁷

²⁶ *Prav tam.*

²⁷ *Prav tam.*

2. Izgubljeni Bog

V okvir liberalnega nasprotovanja konsumnim društvom in katoliškemu združništvu sploh spada tudi Tavčarjeva povest *Izgubljeni Bog*, ki je sprva kot podlistek izhajala v *Slovenskem narodu*. Ko je v začetku leta 1900 izšla tudi v posebni knjižici, je o njej omenjeni dnevnik zapisal: »V njej se zrcali delovanje in nehanje duhovnikov-konsumnikov, tistih nesrečnih ljudi, ki so v naši deželi povzročili neizmerno veliko gorja in pohujšanja, v njej se zrcali sploh življenje v konsumnih društvih na deželi, pa tudi globoka in resnična religioznost pisateljeva. V tem, ko je pisatelj na jedni strani vstvaril zlatega humorja in perečega sarkazma polno sliko konsumskega življenja, je na drugi strani podal idealno podobo Odrešenika. Kdaj je kateri slovenski klerikalni pisatelj tako poetično pregnantno in duhovito popisal Kristusa in vodilno idejo božjih naukov kakor liberalni in brezverski dr. Ivan Nevesekdo?«²⁸ Treba je dodati, da je pripoved v osnovi (motiv izgubljene hostije) nastala na temelju resničnega dogodka. A tega je Tavčar literarno svobodno predstavil, saj je značaje osebnosti predrugail in združil v pripovedi vse možne zmote, ki so se pripisovale konsumnim društvom in duhovnikom, ki so jih vodili. Tako je Marja Boršnik o povesti zapisala: »Nesrečo, ki se je primerila politično neborbenemu poljanskemu kaplanu Jožetu Šviglju, je Tavčar spretno izkoristil za svoj gospodarski in politični boj proti klerikalizmu, ki se je prav v tistem času v strupenosti sredstev gnil na ostrino.«²⁹ A treba je dodati, da je tudi ime Peter merilo na konkretno osebo, in sicer na starotrškega kaplana Petra Hauptmana, ki je ustanovil in vodil tamkajšnje konsumno društvo; slednje je za ustanavljanje novih društev na Kranjskem pomenilo nekakšen vzor. Tavčarju je bil tako »kaplan Peter«, ta je osrednji junak pripovedi, nekakšen »prototip« tedanjega nemoralnega duhovnika, ki ne izpolnjuje svojih temeljnih verskih dolžnosti, ampak se posveča predvsem političnemu in gospodarskemu (Tavčar bi zapisal kramarskemu) delu. »Tu je v prvi vrsti,« opozarja tudi Boršnikova, »upošteval Petra Hauptmana, ki se je boja za konsume v tem času v največji meri udeleževal in bil zaradi tega tudi tarča najhujših *Narodovih* napadov, poleg nepolitičnega Šviglja pa je mislil pri tem med drugim očitno tudi še na horjulskega župnika, pisatelja Petra Bohinca, ki je bil prav tako vnet, čeprav glede moralnih nedostatkov manj razvpit konsumar kakor Hauptman.«³⁰

²⁸ *Slovenski narod*, št. 42, 21. februar 1900.

²⁹ M. Boršnik, *Opombe*, v: I. Tavčar, *Zbrano delo, Sedma knjiga, Podlistki / Dodatek*, DZS, Ljubljana 1958, 427.

³⁰ M. Boršnik, *n. d.*, 429.

V pripovedi je torej Tavčar v literarni obliki izrazil večino motivov oziroma argumentov, s katerimi se je liberalna stran borila proti konsumnim društvom in duhovnikom, ki so jih vodili. Tako se osrednji junak povesti, moravški kaplan Peter, ukvarja predvsem z združniško dejavnostjo, temeljna duhovnikova opravila pa so mu stranskega pomena:

»Konsumno društvo pa je bilo glavno delo gospoda Petra; za to društvo je živel in skrbel, za 'konsum' se je pehal in trgal, dokler ni dospelo društvo do vrhunca popolnosti, v kateri ga opazujemo na binkoštni ponedeljek leta 1899.«³¹

»In če je bil gospod Peter kako nedeljo ali kak praznik v hitrici 'pomečkal', kakor se pravi, krščanski nauk, hitel je takoj v društveno prodajalnico.«³²

Urša Kruljačeva je moralno gledano neprimerna za pomočnico v društvu, prav takšen je tudi način, kako se kaplan do nje obnaša:

»Bila je tiste dni še vedno prav čedna ženska, dobro razvita na zgornjem telesu in tudi drugod ne napačna. 'Gospodje' so jo radi imeli, tudi kaplanu Petru je padlo oko na njo, in vzel jo je za prodajalko v svojo konsumsko 'zadrego'.«³³

»Prav res, tlesnil je gospod Peter vpričo zbranega ljudstva Uršo po tistem oddelku človeškega telesa, ki ne nosi v spodobni družbi nikakega imena, ki pa ima vzlic temu za življenje višji pomen od romantike. Pa menite, da mu je narod kaj takega štel v zlo? Bog ne daj! Urša se je smejala, da se je na nji vse treslo, kar se je moglo tresti. In smejale so se tudi dekleta in ženice, in občna sodba je bila, da tako poljudnega in prijaznega gospoda Moravče še niso imele, nego ga imajo v gospodu Petru.«³⁴

Politično-združniško delovanje duhovnikov je v povesti deležno škofove pohvale:

»Pri mizi, kjer so obedovali dekani, župniki in kaplani, je spregovoril Presvetli tudi o potrebi, veliki potrebi konsumnih društev. Z jedrnato, pa prekrasno besedo je pohvalil gospoda Petra, češ da je ž njim nadvse zadovoljen, 'ker deluje v narodu za zarod, se reče, za narod, in sicer tako uspešno!'«³⁵

Dalje so konsumna društva prikazovana kot prostor, kjer se prodaja vse vrste blaga:

³¹ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, v: *Zbrano delo, Sedma knjiga, Podlistki / Dodatek*, 158.

³² I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 159.

³³ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 159.

³⁴ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 160.

³⁵ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 160.

»Ko je bila konsumna zadruga ali, kakor jo je krstilo moravsko ljudstvo, konsumna 'zadrega' gotova ter je bil gospod Peter navozil v njo sladkorja in kave, usnja in svilnatih rutic, železja in krtač.«³⁶

Društva so prikazovana kot gnezda za pijančevanje; v njih se na veliko pijančuje in toči vino slabe kvalitete (laški petijot):

»V ti sobici na stolih okrog rumene mizice so sedeli tisto popoldne štirje odborniki moravškega konsumnega društva. Bil je to tako imenovani čisti cvet moravškega gospodarskega razuma. Še predno je prišel gospod Peter, se je bila 'seja' že pričela. To se pravi, Uršika je prinašala liter za litrčkom na veliko rumeno mizo in očetje odborniki so jako pridno pili, ker je pri 'sejah' šla pijača na račun društva.«³⁷

»'Katerega pijete?' je bilo prvo vprašanje gospoda Petra, vstopivšega v odborniško čumnato. 'Katerega prinašaš na mizo, Uršika?' je bilo njegovo drugo vprašanje, združeno z nam že znanim rokotleskom po brezimnem delu Urškega telesa. Nato je pograbil na mizi stoječo polno kupico, jo dvignil proti stropu, rekoč: 'Zdaj pije dominus vobiscum!'

S temi besedami je zlil prav strokovnjaško vso tekočino v globoko globoko svoje grlo. Nehote pa se mu je zaval obraz, in zaječal je:

'Primaruha, ta laška godlja ni zanič! To je za *kmeta*, a ne za odbornike in gospode!'

Nato ukaže gospod: 'Uršika, prinesi onega po 32!'

'Oni po 32' je bilo najimenitnejše vino moravškega konsuma. Nekak mojstrski kletarski izdelek, v katerem so si roko podajali vsi opojni elementi cele zemlje. Nekaj žvepla, veliko špirita in morda še celo nekaj vitriola ali hudičevega olja! Z eno besedo, v tem 'vinčku' je bilo združeno vse, kar daje zadnje udarce tako možganom kakor želodcu! Koliko pa je bil v sorodu z vinsko trto, to je pa manj razjasnjeno! Ali vzlic temu je Boltežar Žiga, prvi moravški žganjepivec, poskočil visoko od tal, ko ga je izpil prvo kupico! In zavriskal: 'Pri moji duši, ta peče, ta je skoraj tako dober kot šnops!' Ob roki strokovnjaškega tega izreka prišel je 'oni po 32' v posebno slavo pri moravškem občinstvu. Splošna sodba je bila, da je vino zategadelj tako dobro, ker človeka skoraj ravno tako hitro upijani kot žganje.«³⁸

Knjigovodstvo v konsumnih društvih je na katastrofalni ravni:

»'Možje', je spregovoril Peter, 'zbrali smo se, da sklenemo račune in vidimo, kako stojimo ob koncu prvega leta.'

In gospod Peter je pristopil k veliki omari in odprl jo je s skoraj večjo pobožnostjo, kot je odpiral tabernakelj v cerkvi. Iz nje pa je name-

³⁶ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 158.

³⁷ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 162.

³⁸ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 166-167.

tal na rumeno mizo nekaj starih Blaznikovih pratik, nekaj starih kalendarjev Mohorjeve družbe in nekaj starih šematizmov ljubljanske knezoškofije. *To so bile trgovske knjige moravskega konsumnega društva!* Peter je pričel odpirati sedaj šematizme, sedaj pratike, sedaj koledarje. Povsod je bilo na posameznih straneh vpisanih nebroj števil. Drugi bi se v ti zmesi ne bil spoznal, a gospod Peter je trdil, da se v ti zmesi spozna prav dobro.

Ko so možje videli, da hoče gospod Peter položiti račun, spregovori oče Kremen: 'Ali bomo res žalili našega gospoda?'

Oče Krtačar: 'Le naj spravijo, gospod Peter! Hitro naj spravijo, če ne, bom zares jezen! Vi ste naš oče, mi smo pa vaši otroci! Ali ni tako, Kaša?'

Oče Kaša: 'Ta bi bila lepa! Še rajtengo naj bi nam gospod dajali! Čemu tudi!'

Oče Kozica: 'Prav res, čemu tudi! Ali so bili gospod že kdaj zaprti, ali so morda kak goljuf, kak slepar, he? Koj mu eno prisolim, kdor bi zahteval rajtenge!'

Oče Kaša: 'Kar so gospod narajtali, je prav, je prav!'

Soglasen sklep: računi so odobreni, gospodu Petru pa se izreka zahvala in zaupanje odbora. Pod vse to so se napravili štirje debeli in tolsti križi, v znamenje lastnoročnih podpisov štirih odbornikov moravskega konsumnega društva. Trgovske knjige pa so se znova podale v staro omaro, da v nji počivajo – za eno leto! –³⁹

3. »Napredna stranka je pa tudi proti temu, da bi duhovščina vodila gospodarsko organizacijo.«

V že omenjenem govoru na shodu v Starem trgu pri Ložu avgusta 1899, ta je pomenil popolno diskreditacijo njihove zmožnosti delovanja na gospodarskem področju, je duhovnikom odrekel njihove pristojnosti in temu v prid navedel vrsto primerov iz preteklosti, ki pričujejo o njihovi negospodarnosti. Omenil je nepotrebne cerkve, ki se jih je, zapravljajoč ljudsko premoženje, zgradilo v preteklosti; opozoril je na visoke cerkvene glavnice, duhovniške ustanove in druga sredstva, ki so bila pridobljena s t. i. duhovniškim lovom na oporoke, ter dodal: »Na vse to bi se smel sklicevati v živ dokaz, da je duhovščina od nekdaj narodu le jemala, to se pravi, da si je vedela vsikdar pripraviti bogato žetev, dasi ni nikdar orala, ni sejala! Istina je, če bi hotela gospodarsko organizirati našega kmeta, bi ga bila že davno lahko organizirala. Istina pa je tudi, da je ta duhovščina v preteklosti le te svoje žitnice polnila, da se je preklicano malo brigala za gospodarski napredek sloven-

³⁹ I. Tavčar, *Izgubljeni Bog*, 167-168.

skega kmeta, temveč da ga je v najožjem prijateljstvu z graščaki korenito izsesavala.«⁴⁰

Tudi v času državnoborskih volitev 1900/01 se v govorih, ki so bili namenjeni kmečkim volilcem, Tavčar ni izognil kritiki katoliškega združniškega gibanja, zlasti konsumnih društev. Tako je volilcem na shodu v Krškem 22. novembra 1900 slikovito predstavljal njihovo škodljivost ter hkrati nekompetentnost duhovščine pri njihovem vodenju. »V zadnjem času so Vas hoteli gospodarsko rešiti naši duhovniki. Ne prikrivajmo si, prijatelji, da je duhovnik za gospodarsko organizacijo nekako tako poklican, kakor kozel, če ga postaviš v zeljnik. Objedel ti bode zelene glave, da postaneš še večji berač, kot si bil poprej.«⁴¹ V teh govorih najdemo vedno znova očitke o »kramarskem« delovanju duhovščine v teh društvih, še posebej ljub motiv mu je bilo, kot smo že omenili, nekvalitetno vino, ki naj bi se ga v njih prodajalo (tirolsko plitvo vino in tirolski petijot). Tu je šlo za »argument«, s katerim se je skušalo pokazati na konkretno škodo, ki jo je utrpel dolenski kmet oziroma vinogradnik. Zaradi »uvoženega« nekvalitetnega in zato cenega vina ta namreč ni mogel po primerni ceni prodati svojega, kar naj bi (in v posameznih primerih tudi je) oslabilo njegov socialni položaj. Izhajajoč iz tega stališča, je na shodu v Trebnjem 25. novembra 1900 Tavčar podal naslednjo »oceno« katoliškega združniškega gibanja: »Dr. Šusteršičeva gospodarska organizacija pomagala je pač Tirolcem, dolenskega kmeta pa spravila ob vse!«⁴² »Pravi« namen združništva pa je, kot že tolikokrat prej, razkrinkaval: »Kako se je dr. Šusteršičeva gospodarska organizacija izgotovila, to veste. Kjer je bil kak trgovec, ki si je v potu svojega obraza za se in svoje otroke kruh služil, pa se je gospodom v kaplaniji zameril, da so mu obesili za vrat tako imenovano konsumno društvo. Če je bil kje kak mesar, ki ni bil všeč gospodom, pa so lopnili s konsumnim društvom po njem, in gostilničar, ki se je v farovžu zameril, dobil je čisto gotovo konsumno društvo na svoje rame!«⁴³ Temeljni razlog ustanavljanja katoliških zadrug torej Tavčar, kot je bilo že omenjeno, ni videl v pomoči obubožanemu kmečkemu in ostalim stanovom, ampak v povsem političnih razlogih. KNS naj bi prek njih, kot so vedno znova poudarjali naprednjaki, skušala uničiti posestnike, trgovce, obrtnike in gostilničarje, ki so bili bolj svobodomiselnih nazorov, pravzaprav njihov politični vpliv. Nedvomno je bil to tudi eden izmed razlogov ustanavljanja zadrug in društev, tega ne moremo zanikati, a zagotovo ne glavni. Prvotnega pomena je bilo po našem mne-

⁴⁰ *Slovenski narod*, št. 180, 8. avgust 1899.

⁴¹ *Slovenski narod*, št. 270, 23. november 1900.

⁴² *Slovenski narod*, št. 272, 26. november 1900.

⁴³ *Prav tam*.

nju izboljšanje socialnega položaja kmečkega prebivalstva, ne velja pa prezreti tudi poskusa »osvoboditi« ga od ujetosti v »sistem« dolgov in s tem odvisnosti od premožnejših posestnikov, ki so bili večinoma res liberalnih nazorov. A tudi osebne zamere med naštetimi stanovi oziroma slojem prebivalstva in vaškim župnikom oziroma kaplanom, kot je v omenjenem govoru pravilno poudaril Tavčar, so bile včasih (če ne ravno temeljni, pa dodatni) razlog za ustanovitev konsumnega društva.

Ko je na volilnem shodu v Ljubljani konec decembra 1900 govoril o stanovskem nasprotju, ki da je posledica »klerikalne« politike, je omenil, da slovenski naprednjaki, kar zadeva vprašanje obrtništva, niso zagovorniki načela svobodne konkurence. »Nikdar tega načela zastopali nismo, in ga tudi v bodoče zastopali ne bomo, ker ne stojimo na stališču katoliške stranke, ki bi s pomočjo zadrug – v Ljubljani se ji je to s pomočjo katoliške tiskarne in svete družine že deloma posrečilo! – rada udušila gostilničarje in sploh vse obrtnike. Mi pa hočemo obdržati obrtniški stan, in zategadelj smo proti svobodni konkurenci.«⁴⁴ Na protiostrukcijskem shodu oktobra 1902 pa je poudarjal, da sam oziroma naprednjaki niso bili nikoli proti »pametni gospodarski organizaciji«⁴⁵ ter da so sami že mnogo prej razvili primerne oblike gospodarske pomoči. Kako je potemtakem utemeljeval nastop stranke proti katoliškemu zadružništvu oziroma gospodarski organizaciji sploh, je iz te izhodiščne pozicije – pa tudi iz vsega že povedanega – zato povsem jasno: »Proti klerikalni organizaciji pa smo bili pred vsem zategadelj, ker je bila preneglena, malo premišljena in nezdrava, ker so jo vodili politični nagibi. V življenje se je največkrat klicala zgolj iz vzroka, da bi se spravil politični nasprotnik na beraško palico. Posebno je napredna stranka proti konsumom na kmetih, v katerih se toči vino in žganje, in kateri so pod vodstvom duhovnikov prave učilnice pijančevanja.«⁴⁶ Razlog za nasprotovanje konsumnim društvom pa je tudi verskega značaja: »Napredna stranka je pa tudi proti temu, da bi duhovščina vodila gospodarsko organizacijo. Za kaj takega nima poklica, in ne zmožnosti. Tudi mora na ljudstvo čudno uplivati, če vidi, kako roka, ki je jutraj vzdigovala telo našega Gospoda Jezusa Kristusa, med dnem meri blago na vatile, ali pa prodaja dekletom židane rute. V konsumih pride duhovnik v dotiko z ženskami, na kar nastanejo govornice, ki niso dobre niti za vero niti za duhovnika. Na Kranjskem je sedaj mnogo narobe sveta: tisto, kar je Kristus s tempeljna podil, pode naši duhovniki dandanes nazaj v Gospodov tempelj.«⁴⁷

⁴⁴ *Slovenski narod*, št. 296, 27. december 1900.

⁴⁵ *Slovenski narod*, št. 236, 14. oktober 1902.

⁴⁶ *Prav tam.*

⁴⁷ *Prav tam.*

Konsumna društva oziroma katoliško zadružništvo je ostalo stalnica med očitki, ki so jih naprednjaki naslavljali na katoliško stranko. 28. aprila 1903 so se slovenski napredni poslanci v zvezi s tem vprašanjem v državnem zboru obrnili na vlado celo s posebno interpelacijo.⁴⁸ V njej najdemo navedene znane očitke o političnem namenu društev, o tem, da v deželi pospešujejo v deželi pijančevanje in nemoralnost, da se v njih blago prodaja tudi nečlanom in opravlja (ne da bi ta za to imela koncesijo) gostilniško dejavnost, da so njihove bilance nepravilne in ponarejene, da je področje delovanja oziroma poslovanja katoliških Gospodarske zveze in Ljudske posojilnice presegalo tisto, ki ga je za takšne ustanove določala obstoječa zakonodaja idr. Interpelacijo so Tavčar in ostali slovenski napredni poslanci sklenili z vprašanji: če bo ministrski predsednik naročil pristojnim političnim oblastem, da naj bolj strogo nadzorujejo zadruga in natančneje pregledujejo njihove bilance; da naj se na novo pregleda registrirana pravila omenjenih ustanov in poskrbi, da se ta uskladijo z zakonodajo; kako vlada opravičuje subvencijo, ki jo je dodelila Gospodarski zvezi.

Zlasti v času volitev se je Tavčarju vedno znova zdelo pomembno prikazati gospodarsko nezmožnost nasprotne stranke. Tipičen primer so bile ljubljanske občinske volitve leta 1909, ki so imele kar nekakšen prestižen značaj. Ljubljanski mestni zastop je bil namreč edina pomembna »trdnjava« v rokah naprednjakov, ki je po reformi državno- in deželnozborske volilne zakonodaje SLS še ni osvojila. Na volilnih shodih je Tavčar tako naglaševal, kako se denar ljubljanskih davkoplačevalcev namenja za ureditev zadev na podeželju, tako da Ljubljančani od tega nimajo nobenih koristi.⁴⁹ Še važnejše pa se mu je zdelo pokazati gospodarske nekompetentnosti političnih nasprotnikov, pri čemer ni prezrl knezoškofa Jegliča oziroma škofijskega gospodarstva. »Kjer je katoliški duhovnik posegel v posvetno gospodarstvo,« je dejal na shodu Naprednega gospodarskega društva za šentjakobski okraj 28. oktobra, »povsod se je iz tega porodilo nazadnjaštvo, povsod je sledil propad. /.../ Imamo najboljši zgled slabega gospodarstva v naši sredi. Tu imate duhovnika, dobrega duhovnika, ki ima dobro srce, kateremu kot človeku ne moremo ničesar očitati. To je – naš škof, ki je sicer res dober človek, ali kamor se ozremo, ko je vzel gospodarstvo v svoje roke,

⁴⁸ Interpelacija je objavljena v: *Slovenski narod*, št. 99, 2. maj 1903; št. 100, 3. maj 1903; št. 101, 5. maj 1903.

⁴⁹ Prim. govore na shodih v Ljubljani 26. oktobra 1909, v: *Slovenski narod*, št. 247, 27. oktober 1909; 28. oktobra 1909, v: *Slovenski narod*, št. 249, 29. oktober 1909; 30. oktobra 1909, v: *Slovenski narod*, št. 252, 3. november 1909; 12. novembra 1909, v: *Slovenski narod*, št. 261, 13. november 1909; 25. novembra 1909, v: *Slovenski narod*, št. 274, 29. november 1909; 11. decembra 1909, v: *Slovenski narod*, št. 286, 14. december 1909.

povsod vidimo – propad. Tako je prišla naša dežela do žalostne resnice, da ima svojega škofa – pod sekvestrom! In če že škof ne zna gospodariti, ne znajo tudi njegovi kaplanje in fajmoštri.«⁵⁰

Povzetek: Slovenska katoliška združna organizacija je bila deležna ostrih kritik s strani Ivana Tavčarja in Narodno-napredne stranke. Te organizacije Tavčar ni razumel kot pomoči obubožanemu kmečkemu in ostalim stanovom, ampak je poudarjal njen politični pomen. Prek nje naj bi katoliška stran skušala uničiti stanove, ki so bili liberalnih nazorov, pravzaprav njihov politični vpliv. A tudi osebne zamere med pripadniki teh stanov in vaškimi župniki oziroma kaplani so bile včasih (če ne ravno temeljni, pa dodatni) razlog za ustanovitev združnih organizacij. Hkrati je duhovščini odrekal ustrezne kompetence za njihovo učinkovito organiziranje in vodenje. Vsi ti pogledi so dobili svoj izraz v njegovih političnih govorih ter tudi v literarnem delu.

Ključne besede:

Ivan Tavčar, liberalizem, politični katolicizem, slovensko katoliško združništvo

Summary: Zvonko Bergant, Ivan Tavčar Criticising Slovenian Catholic Cooperative System

The Slovenian Catholic cooperative organisation was strongly criticised by Ivan Tavčar and the National-Progressive Party. Tavčar did not see this organisation as an aid to the impoverished farmers and other groups in the society, but emphasized the political meaning thereof. In his opinion the Catholic side used it to destroy the social groups with liberal views i.e. their political influence. Also personal grudges between the members of these groups and local parish priest or curates were sometimes supposed to be one of the reasons (though not necessarily the most important one) for founding the cooperative organisations. At the same time Tavčar denied the members of clergy the appropriate abilities to efficiently organize and lead the cooperatives. All these view were expressed in Tavčar's political speeches and also in his literary work.

Key words: Ivan Tavčar, liberalism, political catholicism, Slovenian Catholic cooperative system.

⁵⁰ Slovenski narod, št. 249, 29. oktober 1909.